

Limiar

Ana Boullón

ORCID: 0000-0001-9949-0035

Luz Méndez

ORCID: 0000-0003-2455-0616

Real Academia Galega

A Xornada de Onomástica do ano 2024, xa na novena edición, está dedicada aos *outros nomes*, etiqueta coa que se designan todos aqueles nomes propios que non son de persoas (antropónimos) nin de lugares (topónimos), obxecto das disciplinas onomásticas máis transitadas. Non é unha designación fixada na terminoloxía,¹ pero si adoita empregarse como unha etiqueta útil nos congresos onomásticos² para agrupar un tipo moi variado de estudos, que poden ter como finalidade calquera realidade extralingüística. Carol Hough dedica unha das partes do seu manual de onomástica a este contido, “Other names”:

Names are given to many animate and inanimate referents, with distinctive patterns even for apparently similar referents such as boats and ships, locomotives and trains, or pets and farm animals. [...] Their number could have been expanded exponentially, but the aim is to provide a representative cross-section, illustrating a variety of naming strategies (Hough 2016, p. 12).

Tal é tamén o propósito deste libro, que pretende, como adoito nas Xornadas de Onomástica de Pontevedra, abrir camiños en terreos pouco explorados na nosa lingua. Algúns dos posibles campos de estudo poden contar con nome específico: por exemplo, os *astrónimos*, nomes de calquera corpo celeste, poden comprender *siderónimos* (estrelas), *planetónimos* (planetas), *cometónimos* (cometas),

- 1 Véxase a proposta de Room (1996), ou a páxina web do ICOS dedicada á terminoloxía (<https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology/>). No ámbito galego non existe aínda unha publicación que a compile, pero o desenvolvemento dos estudos onomásticos nos últimos anos permitiu o fixamento de certos termos, tales como os *nomes comerciais* (ing. *brand names*), que tamén forma parte dos *outros nomes* (véxase a xustificación da proposta terminolóxica feita por Antón Santamarina en Boullón e Méndez 2020).
- 2 Así nos Congresos Internacionais do ICOS (International Congress of Onomastic Sciences) ou, en Galicia, o organizado pola AGOn (Méndez e Navaza 2007), que conta con algúns dos poucos traballos galegos neste ámbito: naónimos, por Isabel Cea; boónimos, por Raquel Aira, M. González e M. C. Pazos; astrónimos, concretamente as constelacións, por Xosé Cambados Márquez (que serviu de base para a estandarización dos seus nomes, como conta neste volume Martin Pawley).

meteoronóminos (meteoritos). O estudo dos *zoónimos* (nomes de animais) pode abranguer o dos *cinónimos* (cans), *hipónimos* (cabalos), *boónimos* (vacas) etc. Pola contra, outros non teñen acuñado ningún termo, ben polo recente do seu estudo, polo reducido do seu corpus ou polo dispar da súa temática. Este e o caso dos nomes das ondas, borrascas e tormentas, trens, avións ou autobuses, grupos musicais, equipos de fútbol, partidos políticos etc. Como se ve, calquera obxecto ou entidade particular pode ser susceptible de ser nomeado, por unha ou outra razón.

O libro estrutúrase en tres partes. Na primeira delas, “Nomeamos o que investigamos” abórdase o tratamento da onomástica en diversos campos científicos: a forma de nomear na nomenclatura científica, a intelixencia artificial e os nomes do ceo. Na segunda, “Nomeamos o que creamos”, analízanse os nomes dos grupos de pandeireteiras e os títulos dos *fanzines*. Finalmente, coma en todas as xornadas, expónse unha proposta didáctica, que versa sobre os nomes das mascotas. Transcríbense tamén os coloquios suscitados, sempre con puntuacións interesantes. No que segue, referiremos brevemente os aspectos máis relevantes das comunicacións.

* * *

Xurxo Mariño, a propósito dos nomes da ciencia, pon de relevo a fronteira por veces difusa entre terminoloxía e onomástica. Cando na ciencia hai realidade ou conceptos novos, é necesario pór nomes, nomear, o que é un proceso onomástico (*naming*, en inglés). Este proceso, en terminoloxía, segue unhas normas precisas para as novas denominacións seren coherentes con aquilo que nomean. As novas voces poden pasar a designar non un único ente ou ser, como fan os nomes propios, senón cada un dos membros dunha clase, do mesmo xeito ca os nomes comúns. A nomenclatura científica que fundou Linné establece os nomes particulares de cada especie: *Vipera seoanei* refírese ao xénero e á especie no seu conxunto, non a unha víbora en particular.

Por outro lado, o proceso de nomear un ente particular (unha persoa, un animal, un barco...) só pretende identificalo, designar un suxeito real, polo que os criterios para facelo non necesitan atender a un conxunto coherente e estandarizado; por tanto, poden ser máis arbitrarios. Tamén é certo que a operación de establecer un nome novo para unha especie pode seguir unhas pautas

parecidas ao devandito proceso; no caso citado, *Vipera seoanei*, créase a partir do segundo apelido do científico galego que a descubriu, Víctor López Seoane.

Parece claro que cando se nomea unha especie da cal só hai un único exemplar coñecido si é un nome para un ente particular. Por tanto, é un nome común que tamén é propio. Pero aínda así, a distinción entre ambos pode non ser moi clara en certos casos. Vexamos un: o meteorito *Sikhote-Alin* está fragmentado en miles de pezas repartidas en coleccións polo mundo enteiro. O seu é logo un nome propio ou convértese nun nome común que designa todos e cada un dos anacos, como *gato* designa todos e cada un dos animais desa especie?

Outro punto de converxencia entre a onomástica e o léxico común dáse na eponimia: os nomes comúns que proceden de nomes propios. O seu conxunto, os procedementos de formación e as circunstancias culturais e históricas que os xeraron son estudados pola deonomástica.³

Tamén son situacións peculiares de nominación as referidas aos astros, moi numerosos (están catalogados máis de 300.000), que adoitan ser designados con secuencias alfanuméricas, e só algúns (uns 450) teñen nome propio: así a estrela *Rosaliadecastro* (nomeada en 2019). E é merecente de citar o uso da acronimia para nomear técnicas, experimentos ou misións científicas, moitas veces procurando conseguir acrónimos significativos ou recoñecibles (como FOLERPA: *Ferramenta On-Line para a ExpeRimentación PerceptivA*, feita no ILGa).

* * *

Adina Ioana Vladu, Elisa Fernández Rei, Noelia García e Carmen Magariño forman parte do grupo de investigación que participa no Proxecto Nós, destinado a facilitar o desenvolvemento de aplicacións baseadas en Intelixencia Artificial (IA) e Tecnoloxías da Linguaxe (TL) en lingua galega.

Neste traballo explican sucintamente o proceso de creación dunha voz sintética para producir textos orais a partir de textos escritos (TTS, *Text-to-Speech* ou, en galego, *Conversión Texto-Fala*). Cando se xera unha voz artificial, contribúe á súa humanización o feito de lle dar un nome. Os nomes que recibiron as primeiras voces creadas para converter texto a voz foron *Sabela*, *Iago*, *Icía* e *Paulo* (o convertedor CoToVía), *Carmela* (Loquendo), *Sabela* e *Roi* (Microsoft).

3 Son poucos os estudos con esta orientación con base na lingua galega. Véxase Álvarez de la Granja (2008a, 2008b).

Dado que existe moi pouca literatura sobre a forma de escoller nomes para as voces artificiais, describíronse as coincidencias entre eles: son formas distintivamente galegas, non coincidentes co castelán (reforzo identitario), de baixa frecuencia (orixinalidade) e cunha idade media dos seus portadores entre os 10 e os 26 anos, en ocasións entre os máis populares dos nados nos últimos anos (modernidade). O factor etimolóxico (a orixe lingüística) parece non ter relevancia.

A primeira voz sintética neuronal libre en galego chámase *Celtia*. Escolleuse por ser o nome máis votado dunha serie de enquisas distribuídas entre persoas con coñecementos de lingüística galega e/ou de tecnoloxías lingüísticas. De forma casual, este nome remata en *-ia*, o que se interpretou como unha referencia directa á intelixencia artificial (IA), polo que se virou nunha metáfora da introdución da IA no ecosistema galego. Nestes momentos (decembro 2024) elixiuse, de forma semellante, o nome da voz masculina: *Brais*, un dos favoritos entre os pais galegos desde a década de 2000, segundo o IGE.⁴ Ambos os dous, *Celtia* e *Brais*, cumpren as características dos nomes anteriores en canto a frecuencia nas xeracións máis novas, orixinalidade e identidade.

Nunha conversa recente mantida co ChatGPT, preguntado este que nomes galegos escollería para representar as voces artificiais dun home e dunha muller,⁵ propuxo os masculinos *Xoán* e *Brais* e os femininos *Uxía* e *Sabela*; curiosamente, dous deles coinciden cos elixidos de forma “humana”. *Sabela* soa “tradicional e elegante”, pois “evoca unha sonoridade suave e lírica, característica da lingua galega”, co cal comprobamos que a IA non está exenta dos tópicos habituais.⁶ A elegancia nos nomes asóciaa á combinación de certos factores: sonoridade e ritmo; simbolismo e historia (os nomes con raíces antigas, culturais ou literarias achegan un aire de distinción, pois evocan tradicións e valores que van alén da súa mera sonoridade); simplicidade e autenticidade (non son demasiado complicados e rebuscados: *Sabela* é curto, fácil de pronunciar e recoñecible e non demasiado común) e carácter distintivo (non moi frecuentes). En conxunto, pondera o equilibrio entre tradición e modernidade, co que son “ideais para

⁴ <https://www.ige.gal/igebdt/onomast/nomdecadas.jsp>

⁵ Véxase unha indagación semellante para os nomes italianos en Terrusi (2024). Observamos algunhas coincidencias, como a predilección polo nome *Alex* nas dúas linguas e, obviamente, unhas xustificacións semellantes.

⁶ Pasamos por alto algunhas inconsistencias e contradicións que emerxen se se indaga un pouco máis (como a confusión entre nomes casteláns, galegos e portugueses, ou a “sonoridade suave” referida ás vogais abertas, que dan sensación de fluidez, como *u* (?), *a*, ou *e* en *Uxía* e *Sabela*).

conectar co público galegofalante”. Pode parecer inquietante o moito que aprendeu ultimamente a IA sobre os valores simbólicos dos nomes persoais.

* * *

Martin Pawley expón como a colaboración da comunidade (científica) e a autoridade lexicográfica (a RAG) é importante para mellorar e precisar as definicións das voces do dicionario. Coma noutros nomes da ciencia, tamén nos astrónimos hai un límite difuso entre o nome propio (indicado no dicionario con maiúscula) e o común (minúscula), como se ve nas denominacións das constelacións, que xurdiron como agrupacións arbitrarias de astros que cada cultura identificou con obxectos, animais reais ou personaxes mitolóxicos para poder memorizalas mellor. Hai constancia desta forma de recoñecer os conxuntos de estrelas desde os tempos prehistóricos: as covas de Lascaux, en Francia, conteñen as máis antigas representacións das Pléiades e do Touro (15 000 anos a.C.). Os nomes das do hemisferio norte parten da descrición feita por Ptolemeu no séc. II d.C. e a partir de aí foron aumentando coas do hemisferio sur e reformándose ata o séc. XX, en que se fixou unha listaxe de 88 constelacións, en latín, dos dous hemisferios. Ptolemeu debeu recoller, con todo, denominacións moi anteriores: as que hoxe coñecemos como a *Osa Maior* foron identificadas cun oso en áreas tan distantes como Siberia, América do Norte e Europa; o rexistro escrito máis antigo de que se ten constancia é unha tableta babilónica de 1 300 a.C. con mencións das constelacións, nomes que foron usados polos gregos e que acabarían formando parte da nómina ptolemaica (Alexander 2016, p. 628).

O criterio fundamental para a versión destes nomes no galego estándar foi a escolla de palabras galegas identificables coa orixe etimolóxica e co debuxo tradicionalmente aceptado: *Touro*, *Xemelgos* ou *Peixes* para *Taurus*, *Gemini* e *Pisces*, os nomes latinos. En ocasións parece mesmo conveniente o uso da palabra galega para evitar equívocos co significado actual do cultismo latino: *Aquarius* en latín significa ‘augadeiro’ (e tal é a motivación da constelación, que representa un home carretando auga), mentres que hoxe un *acuario* é un ‘recipiente para peixes’. Da mesma forma, o latín *Vela* traducíuse para o galego *Velame*, pois este é o seu significado orixinario (‘conxunto de velas’).

Para os principais astros que carecen de forma estándar, o autor propón unha serie de criterios, como o da tradución, cando for posible, dos étimos latinos

(*Capella* > *Capela*); se non hai tradución, a adaptación ao sistema fonotáctico e gráfico do galego (*Sirius* > *Sirio*, *Procyon* > *Proción*, *Aldebaran* > *Aldebarán*). Máis complexa é a adaptación de nomes procedentes de linguas (e alfabetos) distintos do latino, como as africanas, americanas, asiáticas e de Oceanía. Nese caso, coma para calquera exónimo, haberá que fixar uns criterios claros de transliteración que faciliten a pronuncia. Por último, aínda que estas propostas son terminolóxicas, non se pode esquecer que existen outras formas tradicionais; como parte da nosa cultura popular, débense recuperar e ter en conta, sobre todo en accións divulgativas: Venus coñécese como *Estrela Panadeira* ou *Estrela de Fartura*; as Pléiades como *Setestrela*, a *Galiña cos Polos* ou *cos Pitos*.

* * *

Noemí Basanta comeza falando da transmisión da música tradicional en Galicia desde finais do séc. xx e da consolidación de grupos de pandeireteiras que, a partir dese momento, comezaron a ter nomes; anteriormente eran formacións de tamaño reducido, carácter non fixo e non adoitaban actuar máis alá dos límites das súas aldeas. Son características compartidas decote coas persoas intérpretes da literatura oral tradicional.

O corpus baséase nos nomes dos grupos presentados ao Concurso de Música Tradicional organizado pola Asociación Cultural Xacarandaina da Coruña desde o ano 1993 ata 2023. Chégase así a un número moi significativo de 488 nomes que a autora analiza combinando métodos cuantitativos e cualitativos. Os nomes máis frecuentes son voces do léxico común que conectan coa música, coas tradicións, a natureza (*Rechouchíos*, *Cantaruxeiras*, *Aghrú*, *Ferreñas*, *Tarabela*, *Buxaina*, *Raiola*, *Xiada*, *Libeliñas*, *Chuchamel*), transmiten connotacións de alegría, festividade, picardía (*Rebuldeiras*, *Fedellos*, *Lareteiras*, *Tarambainas*), topónimos e xentilicios festivos (*A Freiría*, *Tain*, *Arnela*, *Liripioiñas*, *As Corviñas*).

É interesante comprobar como os nomes comportan ideoloxías sociais e reproducen valores culturais: por caso, moitos dos grupos de mulleres reproducen características asociadas ao feminino, tales como a astucia, o encanto, a sedución (*Grileiras*, *Xoiñas*, *Feiticeiras*), mentres que nos masculinos estas só aparecen nos grupos dos pequenos. Na súa elección xoga con moita forza o compoñente identitario, con palabras exclusivas da lingua galega, por veces con trazos dialectais (léxicos ou fonéticos, como a gheada) e con dificultade de

comprensión fóra do lugar en que nacen. Con isto está implícita a autenticidade asociada á lingua, á terra e á tradición, trazo probablemente común a todos os grupos que aquí se analizan.

* * *

Ramón Mariño Fernández examinou os títulos dos fanzines galegos desde 1990, unha temática que, dentro dos nomes comerciais, conecta coa dos nomes dos xornais galegos que debullou Víctor Freixanes (2020). As cabeceiras dos medios escritos son fundamentais para a súa difusión, pois mostran ao posible lector a dimensión identitaria e/ou ideolóxica do seu medio. Os fanzines distínguense polo seu carácter marxinal, o que pode proporcionarlles maior liberdade para buscar posibilidades expresivas: o mesmo termo *fanzine* é un acrónimo formado a partir das palabras *magazine* e *fan(atic)*.

Os fanzines galegos compartían certas calidades: usaban a lingua galega (na altura, unha cuestión política), apareceron non só en cidades, senón tamén en áreas rurais e semiurbanas e abordaban cuestións sociais ou culturais (nomeadamente, música, deseño ou cómic). A través deles difundíronse algúns termos que hoxe son moi coñecidos (*contracultura*, *punk*, *okupa*, *xute*). E nas cabeceiras observamos expresións coloquiais (*Echeodemo*), xogos gráficos con intención intensificadora (*Noxxxo*), utilización de grafemas alleos para chamar a atención (*Okupa Vigo*) ou a utilización paródica do idioma inglés (*Belvís Tudei*). En fin, encádranse nunha vocación contestataria que quere incidir en diferentes situacións sociais e fano con diversos procedementos que demostran a súa desconformidade coas regras imperantes.

* * *

A experiencia didáctica ofrécenola Anxos García Fontes cun traballo proposto na aula a partir dos nomes das mascotas, maioritariamente cans, no que constitúe a primeira aproximación en Galicia ao estudo dos cinónimos. Antón Palacio, na súa presentación a este traballo, recorda algúns dos nomes tradicionais dados aos cans: moi coñecidos son *Nei* e *Sul*, adaptacións dos de dous mariscais franceses que andaron por Galicia na guerra da Independencia, a principios do séc. XIX. Pero probablemente o máis antigo que temos rexistrado aparece documentado

no séc. XII, dato que nos advertiu Gonzalo Navaza. En 1118, a raíña Orraca e o seu fillo Afonso VII doan o mosteiro de Sobrado a Vermúdo e Fernándo Pérez, fillos de Pedro Fróilaz, o poderoso conde de Traba. No final dese documento, os dous irmáns agasallan o rei con “unum canem nomine *Ulgario*”, isto é, un can afeito a andar polo monte, entre as uces, e, por tanto, bo cazador.

O método de traballo da profesora eumesa partiu dunha enquisa sobre a motivación do nome, seguida dunha reflexión do que implica pórllle nome a un animal para a relación cos humanos cos que convive; finalmente, clasificáronse os datos obtidos. O produto final sería unha representación audiovisual.

O primeiro aspecto analizado, a lingua de base dos nomes, ofrece información sociolingüística interesante, pois o alumnado interpretou que era maioritariamente o castelán; en realidade, consideraron como “casteláns” os nomes coincidentes das dúas linguas (*Bonita, Linda*). Como acertadamente di a autora, “o castelán é visto como o terreo neutral, o ‘normal’, de maneira que castelán é todo o que non é outra cousa”. A segunda lingua escollida para nomear as mascotas foi, non sorprendentemente, o inglés, con moitos nomes procedentes do mundo audiovisual. En galego, algúns moi tradicionais: *Roxa, Mouro* ou *Gallarda*.

Observouse tamén unha certa especialización de nomes para distintos animais e unha tendencia a escoller cada vez máis nomes propios de persoas. Isto, que ten que ver evidentemente coa mudanza no papel das mascotas na sociedade actual, as cales chegan a ser consideradas membros da familia, ocorre con crecente frecuencia noutros países: en Alemaña e en Suecia, estudos recentes mostran que case o 60% dos nomes de cans eran antropónimos, a miúdo coincidentes cos nomes máis frecuentes dos nenos acabados de nacer (Leibring 2016, p. 624).

Finalmente, explícase como se realizou o produto audiovisual: elaborouse un guión e formáronse grupos de traballo para as distintas tarefas (gravación, presentación, documentación, análise de datos, edición). O resultado é un vídeo de 3:39’ dispoñible na web do IES Bréamo de Pontedeume. Unha vez máis, a onomástica revélase como un campo moi axeitado para todo tipo de traballo multidisciplinar con implicacións lingüísticas (e sociolingüísticas) relevantes.

* * *

No remate do volume transcríbese a actuación do poeta e contacontos lalinense Celso Fernández Sanmartín, que pechou a xornada cunha recompilación de historias de tradición oral que el ben sabe narrar e reinventar de maneira brillante. A onomástica e o seu simbolismo percorren o relato a través dos personaxes e os lugares, que non só nomean, senón que nos definen e retratan os nosos usos e costumes como pobo. De como se adquire un alcume ou de como se perde; do mal que se levan Xan e Pedro, raposo e lobo; de Evaristo o Vello, que contaba historias sen poder falar... de todo isto e de máis puidemos saber nunha narración deliciosa, que queda aquí recollida tamén como un fermoso texto. Velaquí un bo xeito de poñerlle o ramo a unha xornada ben proveitosa!

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Alexander, Marc (2016). Astronomical names. En: Carole Hough, ed. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press, 628-635.
- Álvarez de la Granja, María (2008a). Os antropónimos figurados valorativos. Caracterización e uso (I). En: Mercedes Brea, Francisco Fernández Rei e Xosé Luís Regueira, eds. *Cada palabra pesaba, cada palabra medía. Homenaxe a Antón Santamarina*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 55-64.
- Álvarez de la Granja, María (2008b). Os antropónimos figurados valorativos. Caracterización e uso (II). En: Esther Corral Díaz, Lydia Fontoira Suris e Eduardo Moscoso Mato, eds. *A mi dizen quantos amigos ey. Homenaxe ao profesor Xosé Luís Couceiro*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 367-376.
- Boullón, Ana e Méndez, Luz, eds. (2020). *Os nomes comerciais. Xornada de estudo. Pontevedra, 7 de novembro de 2020*. Estudos de Onomástica Galega V. A Coruña: Real Academia Galega. DOI: 10.32766/rag.371
- Freixanes, Víctor F. (2020). As cabeceiras dos xornais galegos: unha viaxe pola historia. En: Ana Boullón e Luz Méndez, ed. *Os nomes comerciais. Xornada de estudo. Pontevedra, 7 de novembro de 2020*. Estudos de Onomástica Galega V. A Coruña: Real Academia Galega, 115-136. DOI: 10.32766/rag.371

- Hough, Carole (2016). *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press.
- Leibring, Katharina (2016). Animal names. En: Carole Hough, ed. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press, 615-627.
- Méndez, Luz e Navaza, Gonzalo, ed. (2007). *Actas do I Congreso Internacional de Onomástica Galega "Frei Martín Sarmiento"*. Santiago de Compostela, 2, 3 e 4 de setembro de 2002. Santiago de Compostela: Asociación Galega de Onomástica.
- Room, Adrian (1996). *An Alphabetical Guide to the Language of Name Studies*. London / Lanham, Md.: The Scarecrow Press.
- Terrusi, Leonardo (2024). Prime annotazioni sull'onomastica delle scritture IA. *Rivista Italiana di Onomastica*. 30.2, 441-456.